

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

УДК 94: 321.17 (477) «10/11»

DOI: 10.26565/2227-6505-2019-29-01

**КОРОЛЬ ДАНИЛО РОМАНОВИЧ
У РУСЬКО-МОНГОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИНАХ:
ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Т. О. Чугуй

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
chuguj-taras@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-4679-8543>

У статті проаналізовано актуальні питання русько-монгольських відносин часів короля Русі Данила Романовича. Розглянуто висвітлення в історіографії дискусійних аспектів політичних відносин Русі й Золотої Орди. Зроблено висновок про те, що враження, яке зробили монголи на молодого князя Данила під час битви на річці Калка спонукало його зайнятися реформуванням власного війська, здійснивши запозичення з монгольської тактики і озброєння. Встановлення влади галицько-волинського правителя у Києві 1239 р. стало причиною того, що монгольські завойовники захопили не лише давню столицю Русі, а й Володимир і Галич. Спроби Данила Романовича організувати спільну з угорцями і поляками боротьбу проти монголів в 1240–1241 рр. закінчилися невдачею. Незважаючи на те, що походи монгольських військ завдали великих втрат, вважаємо гіпотезу щодо повного запусіння Руської землі застарілою і необґрунтованою. У той же час під безпосередньою владою монгольських урядників опинилися Болохівщина і Переяславщина. Натомість залежність Галицької і Волинської земель від монголів була номінальною, оскільки Романовичі продовжували проводити незалежну внутрішню і зовнішню політику. Статус Данила як «мирника» хана Батия посприяв укладенню політичного союзу з угорським королем Белою IV. Політична угода Данила Романовича з Андрієм Ярославовичем викликала різку негативну реакцію у монголів. Після перемоги Неврюя над володимиро-суздальським князем 1252 р. проти Данила почав військові дії Куремса. Однак, завдяки рішучим діям Романовичів, останній неодноразово зазнавав поразок. Підтвердженням суверенного статусу Данила Романовича стала його коронація у другій половині 1253 р. Останній етап відносин короля Русі Данила Романовича з монголами відбувався наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIII ст. Бурундай зумів не лише зруйнувати союз Данила з Литвою, а й відновити владу хана над володіннями Романовичів. При цьому важливо наголосити на тому, що останні залишилися у статусі «мирників», а не «данників», як правителі Північно-Східної Русі. Відсутність баскаків, а також передача монголами ярлика на Київ володимиро-суздальським князям, прямо залежним від Золотої Орди, черговий раз підкреслює інший юридичний статус Галицької і Волинської земель.

Ключові слова: Данило Романович, Русь, Золота Орда, Батий.

В статье проанализированы актуальные вопросы русско-монгольских отношений времен короля Руси Данила Романовича. Рассмотрено освещение в историографии дискуссионных аспектов политических отношений Руси и Золотой Орды. Сделан вывод о том, что впечатление, которое произвели монголы на молодого князя Данила во время битвы на реке Калка побудило его заняться реформированием собственного войска, осуществив заимствования с монгольской тактики и вооружения. Установление власти галицко-волинского правителя в Киеве в 1239 г. стало причиной того, что монгольские завоеватели захватили не только давнюю столицу Руси, но и Владимир и Галич. Попытки Данила Романовича организовать совместную с венграми и поляками борьбу против

монголів в 1240–1241 гг. завершилися невдачею. Незважаючи на те, що походи монгольських військ нанесли більші втрати, вважаємо гіпотезу про повне спустошення Руської землі застарілою і необґрунтованою. В той же час під безпосередньою властю монгольських чиновників опинилися Болоховська і Переяславська землі. Натомість залежність Галицької і Волинської земель від монголів була номінальною, оскільки Романовичі продовжали проводити незалежну внутрішню і зовнішню політику. Статус Даниїла як «мирника» хана Батія сприяв укладенню політичного союзу з угорським королем Белой IV. Політична угода Даниїла Романовича з Андреем Ярославичем викликала різку негативну реакцію у монголів. Після перемоги Неврюя над владимиро-суздальським князем в 1252 г. проти Даниїла почалися військові дії Куремса. Однак, завдяки рішучим діям Романовичів, останній неодноразово зазнав поразки. Підтвердженням суверенного статусу Даниїла Романовича стала його коронація в другій половині 1253 г. Останній етап стосунків короля Русі Даниїла Романовича з монголами відбувся в кінці 50-х – в початку 60-х гг. XIII в. Бурундай зміг не тільки знищити союз Даниїла з Литвою, але й відновити владу хана над володіннями Романовичів. При цьому важливо підкреслити те, що останні залишилися в статусі «мирників», а не «данників», як правителі Северо-Восточної Русі. Відсутність баскаків, а також передача монголами ярлика на Київ владимиро-суздальським князям, прямо залежним від Золотої Орди, ще раз підкреслює інший юридичний статус Галицької і Волинської земель.

Ключеві слова: Даниїл Романович, Русь, Золота Орда, Батій.

The article analyzes topical issues of the Rus'-Mongolian relations of the times of King of Rus' Danylo Romanovich. The consideration of the discussion aspects of political relations between Rus' and the Golden Horde in the historiography is analyzed. It is concluded that the impression made by the Mongols on young Prince Danylo during the Battle on the Kalka River prompted him to engage in reforming his own army borrowing from Mongolian tactics and weapons. The establishment of the power of the Galician-Volyn ruler in Kyiv in 1239 caused the Mongol conquerors to seize not only the ancient capital of Rus', but also the towns Volodymyr and Galich. Danylo Romanovich's attempts to organize a joint struggle with the Hungarians and Poles against mongols in the 1240s and 1241s failed. Despite the fact that the campaigns of the Mongol troops caused great losses, we consider the hypothesis of the complete desolation of the Rus' Land to be obsolete and unsubstantiated. At the same time Bolokhivshchyna and Pereyaslavshchyna were under the direct authority of Mongolian officials. Instead, the dependence of the Galich and Volyn lands on the Mongols was nominal because the Romanoviches continued to pursue independent domestic and foreign policies. Danylo's status as a "mirnik" of Khan Batu facilitated a political alliance with the Hungarian King Bela IV. The political agreement of Danylo Romanovich with Andriy Yaroslavovich caused a sharp negative reaction in the Mongols. After the victory of Nevruy over the Prince of Vladimir-Suzdal in 1252 against Danylo Kuremsa began military action. However, due to the decisive actions of Romanoviches Kuremsa was repeatedly defeated. The confirmation of Danylo Romanovich's sovereign status was his coronation in the second half of 1253. The last stage of the relations of King of Rus' Danylo Romanovich with the Mongols took place in the late 50's – early 60's of the XIII century. Burundai was able not only to destroy Danylo's alliance with Lithuania, but also to restore Khan's dominion over Romanovich's possessions. It is important to emphasize that Romanoviches remained in the status of "mirnik" not "dannik" as rulers of Northeast Rus'. The absence of the Basques, as well as the transfer by the Mongols of the shortcut to Kyiv to the Vladimir-Suzdal Princes directly dependent on the Golden Horde once again underlines another legal status of the Galician and Volyn Lands.

Key words: Danylo Romanovich, Rus', Golden Horde, Batu.

Актуальність теми зумовлена наявністю в історіографії низки дискусійних питань, пов'язаних з участю Данила Романовича в русько-монгольських відносинах. Метою автора статті є об'єктивний розгляд впливу монгольського чинника на діяльність короля Русі.

Темі русько-монгольських відносин присвятили свою увагу чимало науковців, зокрема М. Дашкевич [28], М. Грушевський [26], Б. Греков [24], А. Насонов [55], В. Пашуто [58–60], Г. Вернадський [9], М. Войнар [12], М. Стасів [71], П. Грицак [25], Е. Ледерер [49], М. Ждан [31], В. Каргалов [35], І. Крип'якевич [46], М. Котляр [40–44], Л. Гумільов [27], В. Єгоров [29], В. Чукаєва [83], Д. Харді [78], Л. Войтович [2, 13–16], О. Головка [19–21], М. Бартницький [89], С. Павленко [56], А. Павляшик [57], М. Єльников [30], О. Речкалов [65–66], Д. Домбровський [91], В. Нагірний [93], Г. Яценюк [87], О. Майоров [51], І. Возний і А. Федорук [11].

Розглядаючи відносини Русі й монгольських завойовників у часи Данила Романовича, необхідно звернути увагу на низку дискусійних питань, висвітлених у історіографії. Перше з них стосується початку 20-х рр. XIII ст. Так, якщо В. Каргалов [35, с. 78], М. Котляр [42, с. 140] і Л. Войтович [13, с. 86] дотримуються традиційної думки про те, що військові сили воєначальників Чингіз-хана – Субедея-багатура (Субудая) і Джебе-нойона переслідували розвідувальну мету, то О. Головка ставить під сумнів таку версію, мотивуючи свої погляди тим, що монголи насправді мали добре підготовлених розвідників [21, с. 144].

І. Крип'якевич відмічає, що боротьбу проти навали кочовиків організував князь Мстислав Мстиславович на прохання свого тестя, половецького хана Котяна [46, с. 124]. Навесні 1223 р. у Києві відбувся з'їзд 23 князів, на якому не було суздальського князя Юрія Всеволодовича.

Наступне дискусійне питання – датування відомої битви на річці Калка. В. Пашуто спочатку вважав, що ця подія сталася 1219 р. [58, с. 205]. Однак згодом він змінив свою думку, зазначивши 1223 р. [60, с. 283]. Зауважимо, що більшість учених, зокрема М. Андрусак [3, с. 122], П. Толочко [75, с. 131], М. Єльников [30, с. 34], О. Речкалов [65, с. 142], Л. Войтович [14, с. 245; 16, с. 82], О. Головка [21, с. 141], В. Нагірний [93, с. 185], А. Светлов [68, с. 123] також пишуть про 31 травня 1223 р.

Щодо участі Данила Романовича у захисті від монголів, необхідно зазначити, що разом із ним прибули князь Василько, воєводи Семен Олюйович і Василько Гаврилович. Коли ж під час битви Данила було поранено у груди, йому на допомогу прийшов князь Мстислав Ярославович Німий [50, с. 381].

Незважаючи на те, що об'єднане військо руських князів і половців складало близько 80 тисяч воїнів [30, с. 33], через відсутність єдиного командування союзники зазнали поразки від монголів. З цього приводу О. Головка слушно зауважує, що невдала битва біля річки Калка призвела до послаблення південноруських князівств, посилення протиріч між Данилом Романовичем і Мстиславом Мстиславовичем [20, с. 292–293]. Дослідник біографії Данила Романовича, М. Котляр подає свої думки у вигляді роздумів: «Волинського князя тяжко вразив розгром руських дружин на Калці. Та він не впав у відчай. Данило розумів, що монголів можна перемагати, він бачив їхні спина, коли гнав за ними на чолі своїх ратників. Але перемога прийде тільки тоді, коли Русь буде об'єднаною й не стане розбрату між князями. Задля цього варто було жити» [42, с. 144].

Після перемоги на Калці монголи спочатку попрямували до Руської землі. Але оцінивши ситуацію, повернули на північний схід до Волзької Булгарії. Там восени 1223 р. загарбники зазнали поразки біля Жигулівських гір. Половці ж наприкінці 20-х рр. XIII ст. під керівництвом хана Борца потрапили під політичні впливи угорського короля Андрія II, при цьому охрестившись.

Зрозумівши, яку небезпеку становлять монгольські війська, молодий князь Данило зайнявся розбудовою власного війська. Його реформування здійснювалося, у тому числі, за монгольським зразком. О. Речкалов відмічає, що Данило вводить у кінноті, передусім серед своїх дружинників, т. зв. «татарське озброєння» [65, с. 185]. Так, було запозичено дешевші панцирі зразка «хатагу дегел» і «чаргах» (на шкіру або тверду тканину кріпилися сталеві

нагрудники, наплічники), захист коней (металеві «личини» для голови і шкіряні «кояри» для тулуба), самостріли-арбалети, металеві машини [2, с. 117–118]. Крім того створювалося ополчення – лінійна піхота, впроваджувалося широке використання металеві артилерії. М. Єльніков резюмує, що від монголів Данило Романович перейняв удосконалені військові машини, зброю і спосіб облоги міст [30, с. 73]. В. Кійко відмічає, що Данило першим у Східній Європі запровадив засоби боротьби з важкоозброєними воїнами – арбалети, а також залучив усе найкраще з монгольської тактики і озброєння [36, с. 69, 74–75].

Після того, як восени 1236 – навесні 1237 рр. монголи підкорили Волзьку Булгарію, вони впродовж 1237–1241 рр. здійснили завойовницькі походи на Русь. Так, 21 грудня 1237 р. було підкорено Рязань, 7 лютого 1238 р. – Володимир на Клязьмі. 4 березня 1238 р. монголи у битві на річці Сить перемогли володимиро-суздальського князя Юрія Всеволодовича, який загинув. Наступного разу монгольські війська пройшли через Північно-Східну Русь у другій половині 1239 р. Було спалено Муром і підкорено мордовські землі. Далі монголи попрямували на південь. У березні 1239 р. вони взяли штурмом Переяслав, а 18 жовтня того ж року – Чернігів. Після цього настала черга Путивля і Рильська. Наприкінці 1239 – на початку 1240 р. оглан (царевич) Менгу-хан уперше підійшов до Києва [42, с. 245; 44, с. 246]. Проте він не наважився штурмувати столицю і подався у степи.

Після підходу до Києва військ Менгу-хана і втечі великого князя київського Михайла Всеволодовича до Угорщини 1239 р. [42, с. 231], Данило Романович установив свою владу в столиці Русі. Від імені князя став управляти намісник – тисяцький Дмитро Єйкович. З цього приводу О. Головка відмічає, що «на момент захоплення Києва монголами в Південній Русі фактично відновилося державне утворення, прообразом якого було політичне об'єднання Романа Мстиславича» [20, с. 314].

Необхідно зауважити, що Л. Войтович [16, с. 87–89] критично віднісся до версії О. Майорова [51, с. 12] про те, що Данило Романович наприкінці 1239 р. визнав зверхність монголів (Менгу-хана) і виїхав до Угорщини, спростувавши її. Насправді Данило Романович, усвідомлюючи небезпеку монгольської загрози, восени 1240 р. хотів укласти союзну угоду з угорським королем. Проте Бела IV відмовився від такої пропозиції. Далі була спроба Данила залучити польських правителів до спільної боротьби з загарбниками.

Коли монгольський хан Батий і його брати (оглани Кадан, Бурі й Бучек) й воєводи (Байдар, Бедяй, Бечак, Бірюй, Бурундай, Кююк, Менгу, Урдюй, Гуюк і Субедей-багатур), пройшовши Поросся, у листопаді 1240 р. наблизилися до Києва, оборону міста очолив тисяцький Дмитро. Штурм тривав до 6 грудня [42, с. 248–249; 44, с. 247; 20, с. 315]. Більшість мешканців столиці загинуло від рук нападників. Серед загиблих був і митрополит Київський Йосиф. Тяжкопораненому тисяцькому Дмитру хан подарував життя, відмічаючи його відвагу. М. Костомаров правильно зауважив, що Батий пощадив Дмитра для того, щоб використати його під час подальших походів [39, с. 143]. В. Ричка у своєму дослідженні відмічає, що наслідки небаченого досі трагічного спустошення міста, змальовані давньоруським літописцем, підтверджуються матеріалами археологічних досліджень [67, с. 272].

На думку О. Толочка, Данило Романович формально володів Києвом до 1243 р., до призначення великим князем Ярослава Всеволодовича [73, с. 190]. Натомість В. Ставицький вважає, що із захопленням Києва, право на великокнязівський стіл перейшло до нового сюзерена – великого хана (каана) Угедея [70, с. 100]. Нагадаємо також, що існує думка П. Грицака про те, що князь Ярослав Київський, якого 1245 р. репрезентував тисяцький Дмитро – це луцький князь Ярослав Інгварович, а не Ярослав Суздальський [25, с. 94–95].

Після Києва, узимку 1241 р. Батий спрямував своє військо до Володимира. На цьому шляху багато населених пунктів, серед яких Колодязин, Кам'янець, Ізяслав, зазнали руйнування. Вистояли лише Крем'янець, Данилів і Холм. Внаслідок взяття монголами штурмом Володимира, його мешканці були перебиті. Аналогічна гірка доля спіткала Звенигород, Ярослав, Берестя і Галич. Данило Романович тим часом безуспішно намагався знайти військову допомогу в Угорщині й Польщі. З цього приводу необхідно згадати

критичний висновок І. Крип'якевича про те, що Данило не зміг організувати відсічі ординцям [46, с. 124].

На думку І. Левковича, після знищення монголами 1240 р. Галич втратив своє торговельне значення внаслідок захоплення татарами чорноморських степів. Натомість зростає роль Західного Бугу як водного шляху, який сполучав державу Романовичів з містами німецького ордену хрестоносців [48, с. 44].

О. Головка зауважує, що «монголи не прагнули до безпосереднього підкорення східнослов'янських земель, а намагалися перетворити їхніх володарів на своїх підлеглих і поширити на ці території данницькі відносини» [20, с. 321]. При цьому ступінь залежності окремих територій був різним. Так, на початку 40-х рр. XIII ст. Переяславщина і Болохівщина безпосередньо потрапляють під владу монголів. Ще М. Костомаров влучно зауважив, що татари залишили в спокої болохівських князів для того, щоб вони вирощували пшеницю і просо для потреб завойовників [39, с. 145]. На думку О. Речкалова, за це монголи звільнили болохівців від набору в своє військо [65, с. 160]. І. Винокур, П. Горішний [10, с. 252–253] і В. Кійко [36, с. 70] дійшли висновку, що монгольське командування свідомо пощадило Болохівську землю і Галицьке Пониззя, як майбутню базу постачання провіанту і фуражу. Якщо Б. Греков [24, с. 178] і М. Котляр [42, с. 268] вважають, що після монгольського завоювання устрій на Русі не змінився, то М. Грушевський на прикладі Болохівської землі писав, що зміна суспільного ладу таки відбулася [26, с. 159].

Після того, як навесні 1241 р. монголи завоювали всю Південно-Західну Русь, вони вирушили до Польщі, Чехії, Угорщини, Хорватії, Боснії, Сербії, Болгарії, Трансильванії й Молдови. Смерть великого хана Угедея 11 грудня 1241 р. спонукала монголів змінити свої плани. Як наслідок навесні 1242 р. Батий повернув у пониззя Волги. Почав формуватися улус Джучі – Ак Орда (Біла Орда) або Золота Орда, правителі якої з 1243 р. фактично проводили окрему політику і навіть намагалися диктувати умови своїм номінальним зверхникам – великим ханам Монголії [2, с. 125]. Так поступово розвивався т. зв. Рах Mongolica.

В. Коваленко правильно зауважив, що після монгольської навали «шляхи розвитку давньоруських земель докорінно розходяться. Сприяла цьому й політика ординських ханів, спрямована на якомога більше дроблення як Русі вцілому, так і окремих великих князів, систематичне протиставлення і нацькування князів одне на одного з метою не допустити об'єднання чи навіть зближення різних земель» [38, с. 95]. М. Єльніков зробив висновок про те, що специфікою кордонів між колишніми киеворуськими землями й ординськими кочовищами було існування «пустих місць» – нейтральних територій завширшки до 200 км, що перебували під повною владою татар, при цьому не входячи до складу золотоординської держави [30, с. 59].

Розглядаючи питання відносин Русі з монголами, не можна оминати увагою дискусійну гіпотезу щодо повного запустіння Руської землі, яку на основі даних Московського літопису [63, с. 131], розвинув М. Погодін [62, с. 420]. Його свого часу підтримали такі відомі російські історики, як С. Соловйов [69, с. 165] і В. Ключевський [37, с. 169]. На противагу їм, українські дослідники, зокрема М. Максимович [52, с. 132–133, 137], М. Грушевський [26, с. 151–153], Н. Полонська-Василенко [64, с. 188], П. Толочко [74, с. 217], Г. Івакін [33, с. 4], А. Чабан [79, с. 166], В. Чукаєва [83, с. 25], В. Бодрухин [8, с. 227], П. Кралюк [45, с. 53], О. Речкалов [66, с. 45–47], обґрунтовано стверджують, що ця гіпотеза не має достатніх підстав.

Після походу монголів у Галицькій і Волинській землях тривав процес відновлення влади Романовичів. Зумовлено це було тим, що не тільки галицьке боярство, а й навіть частина волинських бояр вийшла з покори. Д. Домбровський вважає, що в Галицько-Волинському князівстві після нападу монголів відбувся процес розпаду владних структур [91, с. 226]. На нашу думку, такий висновок є надто категоричним, оскільки Данило Романович на той час був уже досвідченим політиком. Саме тому він скористався боярськими чварами, ув'язнивши опозиційних ватажків – Доброслава Суд'їча і Григорія Васильовича.

Коли восени 1241 р. князь Ростислав Михайлович Чернігівський вирішив за підтримки болохівських князів черговий раз спробувати посісти стіл у Галичі, печатник і полководець Данила Романовича – Кирило зміг відігнати Ростислава за Дніпро, а сам Данило розгромив болохівських князів і їхні міста (Божський, Городець, Губин, Деревич, Дядьків, Кобуд, Кудин) за те, що вони перейшли на бік монголів і Ростислава Чернігівського. З цього приводу І. Крип'якевич відмітив, що печатник Кирило провів слідство і заспокоїв землю Бакоти, а двірський Андрій приборкав ворожі виступи єпископської партії в Перемишлі [46, с. 125].

Узимку 1243–1244 рр. монголи знову попрямували на Волинь. Вони дійшли до Володави, після чого повернули назад [14, с. 270–271]. На думку О. Головка, монгольські воєначальники Манман і Балай хотіли захопити Данила і Василька, але безуспішно, оскільки Данило ухилився від контактів з монгольською верхівкою [19, с. 6; 20, с. 389]. Натомість В. Нагірний [93, с. 232] і Л. Войтович [14, с. 271–272; 16, с. 99] припускають, що Данило Романович узимку 1243–1244 рр. міг скласти васальну присягу монголам (улусбуку Мауці). Підтримав таку думку М. Волощук [17, с. 85]. Підставою цього твердження є диплом угорського короля Бели IV, датований квітнем 1244 р. З його змісту дізнаємося, що Данило зустрівся з «татарським очільником» [90, с. 150].

Упрожовж 1242–1245 рр. тривала боротьба князя Ростислава Михайловича за Галич, яка завершилася внаслідок битви під Ярославом 17 серпня 1245 р. перемогою Романовичів і відновленням єдності Галицько-Волинського князівства. Д. Зубрицький свого часу писав, що після битви під Ярославом Данило Романович був незалежний від монголів [32, с. 153–154].

Не пізніше першої половини літа 1245 р. [89, с. 108–109; 93, с. 232; 14, с. 272; 16, с. 99] хан Батий через свого зятя і намісника Мауці спрямував своїх людей до Данила з вимогою віддати Галич. На думку М. Котляра, мова йшла лише про Галицьке князівство [40, с. 148]. Зауважимо, що в історіографії, зокрема у О. Головка [19, с. 6] і Л. Войтовича [2, с. 128], існує думка про те, що улусбек мав право вимагати Галич навіть без погодження з Батием. Тому не дивно, що в науці існує дискусія щодо мотивів поїздки Данила до Сарая. Так, якщо Л. Войтович [13, с. 100] вважає, що це була спроба повернути собі Київ, то О. Головка [20, с. 330] і Г. Яценюк [87, с. 65] висловили сумнів у правильності такої тези.

Данило Романович упродовж осені 1245 – початку весни 1246 рр. здійснив поїздку до Батия, де був приязно прийнятий. Князь став «мирником» (союзником) хана, отримавши ярлик (право володіння територією) на затвердження своїх попередніх володінь. Натомість політичний суперник Данила – Михайло Всеволодович того ж 1246 р. загинув у ставці Батия.

Необхідно докладніше розглянути, як дослідники оцінюють поїздку старшого Романовича до Сарая. Так, Р. Голик, описану в «Галицько-Волинському літописі» процедуру перебування Данила Романовича у Батия називає «ініціацією», відзначаючи те, що для тогочасної людини це означало соціальне приниження (втрату лицарської «честі») або релігійне відступництво (смертельний гріх) [18, с. 192].

Такі дослідники, як В. Пашуто [60, с. 302], Д. Харді [78, с. 210], М. Бартницький [89, с. 115], В. Кульчицький, Б. Тищик й І. Бойко [47, с. 101], В. Ідзьо [34, с. 496] вважають, що Данило Романович став васалом хана. Натомість низка вчених, зокрема М. Стасів [71, с. 142], П. Грицак [25, с. 98], М. Ждан [31, с. 12], О. Авенаріус [88, с. 856], А. Горський [23, с. 35], Д. Александров [1, с. 83], В. Манько [7, с. 69], О. Головка [19, с. 7, 9; 20, с. 331], С. Суляк [72, с. 22], пишуть, що залежність Романовичів від монголів була номінальною або формальною. Існує також думка В. Білинського про те, що хан Батий у 1240–1241 рр. не завойовував Русь, а проходив воєнним походом [5, с. 116], відповідно, що Данило не став підданим хана Батия [6, с. 37].

С. Томашівський вважав, що залежність української держави від Золотої Орди не мала якихось визначених державно-правових норм, оскільки обмежувалася віддаванням честі ханові, наданням допоміжних частин у татарських походах на Литву, Польщу й Угорщину та невеликих річних виплат. Хан виступав суддею в міжкнязівських суперечках. Поза цим держава мала повну незалежність у внутрішній і зовнішній політиці [76, с. 341]. І. Левкович

також пише, що Данило зобов'язався платити монголам данину, яку мали збирати самі Романовичі без допомоги татарських баскаків [48, с. 41].

І. Крип'якевич відмічає, що з пізніших даних видно, що галицько-волинські князі були зобов'язані висилати своє військо на походи Батия, іноді платити данину («татарщину»). «Дальша діяльність Данила свідчить, що він визнав себе залежним лише в крайніх обставинах і зараз же почав готуватися до боротьби з ордою» [46, с. 127–128].

На думку Н. Яковенко, після поїздки Данила у Сарай володарі Галичини й Волині «вважалися не слугами, а федератами хана: вони мусили висилати власне військо до монгольських походів, але регулярної данини, супроводжуваної переписом населення, не платили» [86, с. 104]. О. Моця пише, що незважаючи на те, що в Галицько-Волинському князівстві в окремі періоди таки доводилося платити данину і направляти військові загопи у походи з ординськими полководцями, воно й надалі залишалося дієздатним як держава [54, с. 38].

На думку С. Плохія, «Данило отримав ярлик Батия на Галичину та Волинь в обмін на обіцянку платити данину та брати участь у монгольських воєнних кампаніях у регіоні. Монгольський сюзеренітет захищав його від претензій на його територію не лише з боку князів-суперників, а й агресивних західних та північних сусідів. Данило скористався новою атмосферою політичної стабільності, щоб почати економічне відродження своєї держави» [61, с. 88]. Дійсно, після успішного повернення додому, Данило разом із братом Васильком активно займалися містобудуванням (Холм, Львів, Угровськ, фортеці Данилів, Кам'янець, Колодязин, Крем'янець), відродженням ремесел, торгівлі й сільського господарства.

М. Котляр справедливо зауважує, що Данило «зберіг недоторканність західноруських земель, не впустивши туди монголо-татарських намісників – баскаків, і виграв час, такий необхідний для згуртування руських сил для відсічі загарбникам» [42, с. 273]. Б. Ждан вважає, що причиною «м'якої» політики Батия відносно Галицько-Волинської Русі було напруження з регентшею Туракін-хатун і новим великим ханом Гуюком у Каракорумі [31, с. 12]. Подібної думки дотримується й В. Ідзьо [34, с. 497].

Свого часу М. Костомаров зауважив, що ніхто не міг забрати у Данила князювання, окрім того, від кого він його отримав [39, с. 148]. На думку Л. Войтовича, «Бату дав зрозуміти, що монголи не бажають відродження Київської Русі навіть як васальної держави» [2, с. 130].

В. Головченко і В. Матвієнко вважають, що «ступінь залежності держави Романовичів від Золотої Орди не варто перебільшувати, він і віддалено не був схожий на політичний статус Північно-Східної Русі, де монголи запровадили систему прямого правління з обов'язковими щорічними приїздами князів до Сарая для демонстрації своєї васальної підлеглиості, переписали населення, організували жорстку систему збирання подушного податку й проводили рекрутські набори до війська» [22, с. 112].

За спостереженням О. Речкалова, найяскравішою ілюстрацією відмінностей у статусі північно-східних і південно-західних князів було те, що Олександрові Невському і його братові Андрію довелося їздити за ярликом до Каракоруму, тоді, як Данилові – тільки до столиці Золотої Орди. Крім того, Батий зробив старшого Романовича «мирником», а не «данником» [66, с. 49].

П. Грицак пише про дві спроби упорядкувати відносини у Східній Європі. Одна – Батисва, друга – регентші Огул-Гаймиш, вороже налаштованій до Батия дружині великого хана Гуюка. Завдяки першій спробі великим князем у Суздалі став Святослав Всеволодович, у Києві – Данило Романович. Завдячуючи другій спробі, великим князем суздальським став Андрій Ярославович, київським – Олександр Ярославович [25, с. 98]. На думку Л. Войтовича, хан Батий такими діями підкреслив «не тільки падіння значення Києва, але й ліквідацію імперії Київська Русь» [14, с. 272].

1251 р. виник політичний союз Данила Романовича і Андрія Ярославовича. Угоду було закріплено одруженням володимиро-суздальського правителя з донькою Данила – Анастасією [92, с. 123–124]. Союзників підтримав тверський князь Ярослав Ярославович.

П. Грицак [25, с. 98], М. Котляр [40, с. 160] і В. Чукаєва [83, с. 36] вважають, що цей союз мав явну антитатарську спрямованість. Проте 1252 р. монголи спрямували військо на чолі з еміром Неврюєм проти Андрія Ярославовича. Спонукав завойовників до такого кроку брат Андрія – Олександр Невський, який зайняв помірковану позицію щодо монголів. Велика битва біля Переяслава-Заліського 24 липня 1252 р. закінчилася поразкою для володимиро-суздальського князя, який змушений був тікати до Швеції. Того ж року великим князем у Володимирі на Клязьмі став Олександр Невський. Не можна не згадати думку Дж. Феннела про те, що «татарське ярмо» почалося на Русі з того часу, як князь Олександр зрадив своїх братів [77, с. 149].

І. Крип'якевич відмічає, що ординці спочатку не виступали проти Данила, а намагалися послабити його владу, притягуючи до себе групи незадоволені княжим режимом [46, с. 133]. Після повторного підкорення Північно-Східної Русі, наприкінці 1252 – на початку 1253 рр. монголи під орудою Куремси (Коренци або Курумиші – племінника Батия) рушили на Пониззя, далі – на Південну Волинь. С. Шеломенцев-Терський причиною цього походу називає намагання розширити володіння держави Данила на схід, укласти антимонгольський союз із володимиро-суздальським князем [84, с. 113].

Але монголи зазнали поразок, оскільки князь Лев Данилович зумів відбити Бакоту, де встиг з'явитися баскак Милій. Фортецю Крем'янець Куремсі узяти штурмом не вдалося. Після цього, намовлений Куремсою, новгород-сіверський князь Ізяслав також спробував виступити проти Данила Романовича, але був розбитий і полонений Романом Даниловичем [42, с. 230]. Відзначимо, що існує припущення Д. Харді, згідно з яким Романовичі перестали платити данину монголам саме після початку війни з Куремсою [78, с. 210].

Паралельно з війною проти Куремси, Романовичі проводили активну західну політику. В. Нагірний не виключає, що участь Данила і Василька у поході на Чехію влітку 1253 р. можна трактувати як незалежність Галицько-Волинського князівства від монголів [93, с. 276]. У цьому ж контексті необхідно розглядати коронацію Данила Романовича, яка відбулася в другій половині 1253 р. [82, с. 12]. М. Андрусак вірно зауважив, що титул короля в Західній Європі означав суверенного правителя, а князь – ленного [3, с. 124]. На думку Б. Ждана, «королівська корона символізувала повну державну суверенність володаря і тим самим перекреслювала ту формальну залежність Данила, яку він, перебуваючи у Батия в 1246 р., перебрав на себе» [31, с. 13–14]. Аналогічних поглядів дотримуються М. Войнар [12, с. 105–118] і Л. Войтович [14, с. 273, 310], відмічаючи те, що прийняття королівської корони означало повну відмову від ординської залежності, розрив васальних відносин і зрівняння колишнього васала з сюзереном. Про скидання будь-якої залежності від монголів пише М. Чубатий [81, с. 637] і про повну політичну незалежність Данила Романовича – В. Ідзьо [34, с. 522]. Н. Щавелева не без підстав вважає, що коронація Данила сприймалася Ордою як приєднання Південної Русі до антитатарського блоку, що формувався у Східній Європі під егідою Рима [85, с. 308]. Підтвердженням цієї думки є булла папи Римського Інокентія IV від 14 травня 1253 р., в якій містився заклик до християн Польщі, Чехії (Богемії), Моравії, Сербії й Помор'я (Померанії) організувати хрестовий похід проти монголів. Через рік, 17 травня 1254 р. папа Римський звернувся до пруського архієпископа Альберта з вимогою організувати похід на монголів.

Продовжуючи боротьбу, узимку 1254–1255 рр. [20, с. 347; 91, с. 473] король Данило разом із братом Васильком, сином Левом і воєводою Діонісієм розбили монголів на території Болохівської землі над річками Південний Буг, Случ і Тетерів. В. Чорновус вважає, що цей похід необхідно розглядати не тільки як акцію покарання болохівських князів, а як спробу повернення правобережної території Верхнього Побужжя до своїх володінь після війни з Куремсою [80, с. 36]. Монголів вигнали з Бакоти, полонивши баскака. П. Грицак зауважив, що це єдиний відомий випадок, коли на українській території в XIII ст. сидів баскак – воєнний губернатор з податковими функціями [25, с. 100]. Важливою політичною подією став розгром болохівської боярської опозиції. Щодо руйнації Болохова, Межибожжя,

Побужжя, М. Котляр справедливо пише: «Ніде правди діти, при цьому постраждали не лише бояри, а й прості люди Болохівської землі» [40, с. 132].

На цьому військові дії не закінчилися. Навесні 1255 р. Шварно Данилович розгромив монголів над річками Случ і Тетерів. Через рік – навесні 1256 р. [15, с. 331] король Данило спробував зайняти Київ. Проте виправа завершилася невдало через непослідовні дії союзників – литовців, які почали самочинно розорювати землі біля Луцька. Розбрат у відносини Міндовга і Данила вносив і новий папа Римський Олександр IV, який був незадоволений непоступливістю короля Русі в релігійних питаннях.

Узимку 1256–1257 рр. [2, с. 156] Куремса здійснив контрнаступ. Але успіху він не мав, оскільки його зупинив Данило Романович під Володимиром і Луцьком. На думку Б. Ждана, Данило не тільки вважав себе сувереном своєї землі, але й заявив претензії на всю київську спадщину [31, с. 14]. Дослідник пояснює інертну позицію влади Золотої Орди до цієї ситуації, зайнятістю Батия у допомозі кагану Менке (Мунке) в Китаї і хану Гулагу в Ірані [31, с. 15]. Л. Войтович справедливо відмічає, що перший етап протистояння з Ордою Данило Романович виграв [15, с. 332]. О. Речкалов вважає, що війна Данила проти Куремси мала своїм наслідком повне і негайне звільнення від монголів [2008, с. 190].

Монголи не змирилися з поразкою. 1258 р. новий хан Золотої Орди Берке спрямував проти Данила досвідченого полководця Бурундая з великим військом. І. Левкович пише, що Бурундай відзначався своєю енергією і жорстокістю [48, с. 45]. Спочатку він узимку 1258–1259 рр. [91, с. 473] змусив Василька Романовича допомагати у військовій кампанії проти литовців. На думку Л. Войтовича, Бурундай отримав завдання з мінімальними затратами відновити залежність галицько-волинських земель від Орди. Через похід на Литву Данило втратив єдиного реального союзника [2, с. 158]. Тому закономірним виглядає висновок Д. Харді про те, що похід на Литву означав руйнацію північної політики Данила [78, с. 209]. Підтвердженням цьому є той факт, що Войшелк вокняжився в Новгородку в Чорній Русі. О. Речкалов відмічає, що Золота Орда не змогла добитися будь-якої залежності Литви від влади ханів, вже через рік після відходу монголів Міндовг знову мав достатньо сил для продовження боротьби з Ордою [66, с. 102].

1259 р. сталися зміни в самій Монгольській імперії – помер великий хан Менке. Берке, який підтримував на його місце Аріг-Бугу, не визнав перемогу Хубілая, тим самим фактично проголосив незалежність своїх володінь. Восени 1259 р. Бурундай неочікувано з'явився на Волині. У Шумську відбулися перемовини монголів з Васильком Романовичем і Левом Даниловичем. Загарбники висунули вимогу розібрати фортечні укріплення в містах Володимир, Луцьк, Шумськ, Данилів, Крем'янець, Львів, Стожеськ. С. Шеломенцев-Терський із цього приводу відмічає, що руйнування укріплень і заборона на зведення нових, за винятком фортець на західних кордонах, мало прирівняти волинські міста до золотоординських, які не мали укріплень [84, с. 117]. На думку Л. Войтовича, Бурундай оголосив про зміщення короля Данила [2, с. 160]. Як наслідок старший Романович змушений був через Польщу поїхати до Угорщини. С. Томашівський слушно зауважив, що в часі татарського походу Данило не хотів бути в державі, щоб не коритися ханові [76, с. 344]. Наприкінці 1259 р. монголи рушили далі – на Холм, Люблін і Сандомир. Потім монгольське військо знадобилося для боротьби Берке за Азербайджан.

В історичній науці триває дискусія щодо наслідків військових походів Бурундая. Такі вчені, як В. Пашуто [58, с. 298; 59, с. 276], Г. Вернадський [9, с. 165–166, 222], Е. Ледерер [49, с. 199], В. Єгоров [29, с. 189], А. Павляшик [57, с. 157] вважають, що монголи наприкінці 50-х рр. XIII ст. знову утвердили свою владу в Південно-Західній Русі, ліквідувавши її незалежність. Д. Харді відмічає, що похід Бурундая покінчив з можливою суверенністю Галицько-Волинського князівства, був встановлений верховний монгольський сюзеренітет [78, с. 210, 220]. В. Нагірний зазначає, що внаслідок військової кампанії монголів 1258–1260 рр. формальна залежність від Орди перетворилася на dokonаний акт [93, с. 296].

Натомість П. Грицак [25, с. 108], М. Ждан [31, с. 17], В. Чукаєва [83, с. 38, 57], О. Головка [19, с. 14], Г. Яценюк [87, с. 76] і П. Кралюк [45, с. 64] не визнають факт

підкорення володінь Романовичів Золотій Орді. З цього приводу необхідно нагадати про зауваження А. Насонова [55, с. 35], що в письмових джерелах немає згадок про перепис населення Галицької і Волинської земель або присутність баскаків, на відміну від інших земель. На думку В. Чукаєвої, система васалітету з 1257 р. не передбачала у відносинах Русі й Золотої Орди обов'язкового запровадження інституту баскаків [83, с. 57]. О. Речкалов влучно зауважив, що володіння Романовичів після походу Бурундая і надалі залишалися в статусі «мирників», а не «данників» [65, с. 194].

В. Білинський пише про те, що Золота Орда 1260 р. посунула свій західний кордон до річок Південний Буг і Синюха [5, с. 147]. З цього приводу дослідники О. Баженов [4, с. 129–131] і В. Кійко [36, с. 73] вважають, що вихід території Пониззя з-під влади Галицько-Волинського князівства відбувся не 1255 р., як зазначено у літописі, а на початку 60-х рр. XIII ст. після зруйнування укріплень фортець на вимогу Бурундая. В. Нагірний також зазначає, що найвірогідніше Романовичі остаточно втратили контроль над Болохівщиною і Галицьким Пониззям у часі походу Бурундая [93, с. 286].

На думку Л. Войтовича, ханові Берке «вдалося порівняно незначними зусиллями відновити панування ординців у Галицько-Волинській державі, а його полководець Бурундай вдалими заходами підірвав обороноздатність краю та зумів розладнати політичні союзи з найближчими сусідами. Ординці змусили князів підступно атакувати литовські землі, підштовхнули велике повстання пруссів, зв'язавши цим сили Тевтонського ордену, і жорстоким штурмом та різаниною у Сандомирі стримали польських князів» [2, с. 162–163]. А. Міносян відмічає, що Галицько-Волинська земля, навіть знаходячись у залежності від Золотої Орди, значною мірою зберегла риси державного та правового устрою, притаманні Давньоруській державі [53, с. 64].

Після початку війни Джучидів проти Гулагуїдів улітку 1262 р., король Данило восени того ж року повертається з Угорщини і проводить з'їзд у Тернаві. Внаслідок цього були досягнуті нові домовленості. Завдяки передачі Луцької волості Мстиславі Даниловичу, а Галицької землі – Шварнові Даниловичу ослаблено позиції Василька Романовича і Льва Даниловича. Вирішення суперечливих питань з поляками дозволило королю Данилу посилити антимонгольську політичну лінію. Л. Войтович пише, що від з'їзду в Тернаві й майже до 1265 р. Галицько-Волинська держава не визнавала ординської зверхності [14, с. 276–277].

Отже, здійснивши аналіз основних дискусійних питань участі Данила Романовича в русько-монгольських відносинах можна зробити такі висновки. Битва на Калці відбулася 31 травня 1223 р. Старший Романович узяв активну участь у бою. Враження, яке зробили монголи на молодого князя спонукало його зайнятися реформуванням власного війська, здійснивши запозичення з монгольської тактики і озброєння.

Встановлення влади галицько-волинського князя у Києві 1239 р. стало причиною того, що монгольські завойовники захопили не лише давню столицю Русі, а й Володимир і Галич. Спроби Данила Романовича організувати спільну з угорцями і поляками боротьбу проти монголів в 1240–1241 рр. закінчилися невдачею.

Незважаючи на те, що походи монгольських військ завдали великих втрат, вважаємо гіпотезу щодо повного запустіння Руської землі застарілою і необґрунтованою. У той же час під безпосередньою владою монгольських урядників опинилися Болохівщина і Переяславщина. Натомість залежність Галицької і Волинської земель від монголів була номінальною, оскільки Романовичі продовжували проводити незалежну внутрішню і зовнішню політику. Статус Данила як «мирника» хана Батия посприяв укладенню політичного союзу з угорським королем Белою IV.

Політична угода Данила Романовича з Андрієм Ярославовичем викликала різку негативну реакцію у монголів. Після перемоги Неврюя над володимиро-суздальським князем 1252 р. проти Данила почав військові дії Куремса. Однак, завдяки рішучим діям Романовичів, останній неодноразово зазнавав поразок. Підтвердженням суверенного статусу Данила Романовича стала його коронація у другій половині 1253 р.

Останній етап відносин короля Русі Данила Романовича з монголами відбувався наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIII ст. Бурундай зумів не лише зруйнувати союз Данила з Литвою, а й відновити владу хана над володіннями Романовичів. При цьому важливо наголосити на тому, що останні залишилися у статусі «мирників», а не «данників», як правителі Північно-Східної Русі. Відсутність баскаків, а також передача монголами ярлика на Київ володимиро-суздальським князям, прямо залежним від Золотої Орди, черговий раз підкреслює інший юридичний статус Галицької і Волинської земель.

Література

1. Александров Д. Н. Феодальная раздробленность Руси. М.: Экслибрис-Пресс, 2001. 479 с.
2. Александрович В. С., Войтович Л. В. Король Данило Романович. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2013. 240 с.
3. Андрусак М. Історія України. Прага: Укр. вид-во «Пробоем», 1941. Кн. 1: Княжа доба. 176 с.
4. Баженов О. Л. Давньоруське Пониззя середини XII – середини XIII ст.: соціально-економічний, військово-політичний і культурно-духовний аспекти: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Кам'янець-Подільський державний університет. Кам'янець-Подільський, 2004. 213 с.
5. Білинський В. Україна-Русь: історичне дослідження: у 3 кн. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2017. Кн. 1: Споконвічна земля. 384 с.
6. Білинський В. Україна-Русь: історичне дослідження: у 3 кн. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015. Кн. 2: Князі Галицькі-Острозькі. 376 с.
7. Бодрухин В. М., Чукаєва В. О., Попов В. Б., Ветров В. С., Манько В. О. Пізні кочовики Східноєвропейського степу. Луганськ: Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2002. 185 с.
8. Бодрухин В. М. Князівська влада і проблеми державотворення в Україні: удільний період (XII–XIV ст.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. Донецьк, 2005. 419 с.
9. Вернадский Г. В. Монголы и Русь. Тверь: Леан, М.: Аграф, 2000. 480 с.
10. Винокур І., Горішний П. Бакота: столиця давньоруського Пониззя. Кам'янець-Подільський: Центр Поділлєзнавства, 1994. 362 с.
11. Возний І., Федорук А. Татарські захисні обладунки і спорядження у кінноті князя Данила Романовича в середині XIII ст. *Галич і Галицька земля: матеріали наук.-практичної конф. (м. Галич, 25 жовтня 2018 р.)* / редкол.: В. Костишин та ін. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2018. С. 38–48.
12. Войнар М. М. Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу (Візантії). *Analecta ordinis S. Basilii Magni. Romae*, 1954. Vol. 2(8). Fasc. 1–2. P. 105–118.
13. Войтович Л. В. Нашадки Чингіз-хана: вступ до генеалогії Чингізідів-Джучидів. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 248 с.
14. Войтович Л. В. Галицько-Волинські етюди. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2011. 480 с.
15. Войтович Л. В. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. 478 с.
16. Войтович Л. Відносини Галицько-Волинського князівства з монголами. Перший етап (1223–1245). *Colloquia Russica*. Івано-Франківськ; Краків, 2017. Сер. 2. Ч. 3: Данило Романович і його часи / за ред. В. Нагірного і М. Волощука. С. 79–102.
17. Волощук М. Децентралізація Русі. *Русь «після Русі». Між короною і булавою: українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького*. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2016. С. 60–111.

18. Голик Р. Король – (не)чудотворець: образ Данила Романовича у системі літописних стереотипів. *Княжа доба: історія і культура*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. Вип. 1. С. 186–198.
19. Головка О. Б. Держава Романовичів та Золота Орда. *Укр. іст. журнал*. 2004. № 6. С. 3–16.
20. Головка О. Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. К.: Стилос, 2006. 575 с.
21. Головка О. Б. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. 272 с.
22. Головченко В., Матвієнко В. Дипломатична історія України: підручник. К.: Ніка-Центр, 2018. 420 с.
23. Горский А. А. Русские земли в XIII–XIV веках: пути политического развития. М.: Ин-т российской истории РАН, 1996. 128 с.
24. Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и её падение. Л.: Соцэкгиз, 1937. 204 с.
25. Грицак П. Галицько-Волинська держава. Нью-Йорк: НТШ; Обнова, 1958. 176 с.
26. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 11 т., 12 кн. К.: Наук. думка, 1993. Т. 3. 588 с.
27. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая степь. М.: АСТ: Хранитель, 2008. 839 с.
28. Дашкевич Н. П. Княжение Даниила Галицкого, по русским и иностранным известиям. К.: Унив. тип., 1873. 158 с.
29. Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. М.: Наука, 1985. 246 с.
30. Єльніков М. В. Золотоординські часи на українських землях. К.: Наш час, 2008. 192 с.
31. Ждан М. До питання про залежність Галицько-Волинської Русі від Золотої Орди. Мюнхен; Нью-Йорк: Репринтне вид., 1968. Сер. Історичні студії. Ч. 8. 37 с.
32. Зубрицкий Д. И. История древнего Галичско-Русского княжества: в 3 ч. Львов: Тип. Ставропиг. ин-та, 1852–1855. Ч. 3. 314 с.
33. Івакін Г. Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середини XIV ст. К.: Ін-т археології НАН України, 1996. 271 с.
34. Ідзьо В. Українська держава в IX–XIV століттях. Івано-Франківськ: Сімик, 2017. 756 с.
35. Каргалов В. В. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси. Феодальная Русь и кочевники. М.: Высшая школа, 1967. 266 с.
36. Кійко В. І. Військова справа у Галицькому та Волинському князівствах, XI–XIV ст.: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2009. 227 с.
37. Ключевский В. О. Сочинения: в 9 т. М.: Мысль, 1987–1990. Т. 1: Курс русской истории. Ч. 1. 430 с.
38. Коваленко В. Політичне становище Південноруських земель в XII–XIII ст. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)*. К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. С. 77–101.
39. Костомаров М. Історія України в життєписах визначних її діячів / Пер. О. Барвінського. Львів: НТШ, 1918. 493 с.
40. Котляр М. Ф. Данило Галицький. К.: Наук. думка, 1979. 185 с.
41. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. *Україна крізь віки*: у 15 т. К.: Альтернативи, 1998. Т. 5. 336 с.
42. Котляр М. Ф. Данило Галицький: біографічний нарис. К.: Альтернативи, 2002. 328 с.
43. Котляр М. Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. 247 с.
44. Котляр М. Ф. Воєнне мистецтво Давньої Русі. К.: Наш час, 2011. 280 с.
45. Кралюк П. М. Півтори тисячі років разом. Спільна історія українців і тюркських народів. Х.: Фоліо, 2018. 282 с.

46. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство: 2-ге вид. зі змінами і доповненнями. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 220 с.
47. Кульчицький В., Тищик Б., Бойко І. Галицько-Волинська держава (1999–1349): монографія. Львів: Біблос, 2006. 280 с.
48. Левкович І. Нарис історії Волинської землі (до 1914 року). Вінніпег: Волинський видавн. фонд, 1953. 110 с.
49. Ледерер Э. Венгерско-русские отношения и татаро-монгольское нашествие. *Международные отношения России до XVII в.* М., 1961. С. 181–202.
50. Літопис руський: за Іпатським списком / пер. з давньоруської Л. Є. Махновець; відп. ред. О. В. Мишанич. К.: Дніпро, 1989. 591 с.
51. Майоров А. В. Монгольское завоевание Волыни и Галичины: спорные и нерешенные вопросы. *Русин.* 2015. № 1(39). С. 11–24.
52. Максимович М. А. О мнимом запустении Украины в нашествие Батыево и население ее новопришлым населением. *Собрание сочинений.* К.: Тип. М. П. Фрица, 1876. Т. 1: Отдел исторический. 847 с.
53. Міносян А. С. Становлення української державності у IX – на початку XX століття: історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; 07.00.06 / Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Х., 1996. 188 с.
54. Моця О. «Русь», «Мала Русь», «Україна» в після монгольські та козацькі часи. К.: Наук. думка, 2009. 320 с.
55. Насонов А. Н. Монголы и Русь. М.: Ин-т истории АН СССР, 1940. 178 с.
56. Павленко С. Князь Михайло Чернігівський та його виклик Орді. Чернігів: Б. в., 1996. 79 с.
57. Павляшик А. Данило Галицький і Золота Орда, або два подвиги Святого Олександра Невського. *Король Данило Романович і його місце в українській історії.* Львів: ВМС, 2003. С. 150–159.
58. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М.: Изд-во АН СССР, 1950. 330 с.
59. Пашуто В. Т. Героическая борьба русского народа за независимость (XIII век). М.: Госполитиздат, 1956. 280 с.
60. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. М.: Наука, 1968. 474 с.
61. Плохій С. Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочка. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.
62. Погодин М. Исследования, замечания и лекции о русской истории. М.: В типогр. Л. Степановой, 1856. Т. 7. 492 с.
63. Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). М.; Л.: Ин-т истории АН СССР, 1949. Т. 25: Московский летописный свод конца XV в. 464 с.
64. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: у 2 т. 3-тє вид. К.: Либідь, 1995. Т. 1. 588 с.
65. Речкалов А. П. Кто ты, Русь: первые времена и первых князей вспоминая ... 2-е изд. К.: Книга, 2008. 304 с.
66. Речкалов А. П. Русь: путь к Украине. Украинские земли в составе Польши и Литвы. К.: Книга, 2014. Кн. 1. 568 с.
67. Ричка В. М. Церква в соціально-політичній структурі Київської Русі: історико-релігієзнавче дослідження: дис. ... д-ра іст. наук: 09.00.11 / Ін-т філософії НАН України. К., 1997. 378 с.
68. Светлов А. Є. Військова організація та воєнне мистецтво половців XI–XIII ст.: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Наук.-досл. центр гуманітарних проблем ЗСУ Центрального НДІ ЗСУ. К., 2004. 315 с.
69. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. *Сочинения:* в 18 кн. М.: Мысль, 1988. Кн. 2. Т. 3–4. 765 с.

70. Стависький В. Князь Данило Романович на київському столі. *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції*: матеріали Міжнародної наук. конф. (м. Галич, 19–21 серпня 1993 р.). Львів, 1993. С. 99–100.
71. Стасів М. Корона Данила і татари. *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. Romae, 1954. Vol. 2(8). Fasc. 1–2. P. 137–153.
72. Суляк С. Сын самодержца всея Руси. *Русин*. 2005. № 2. С. 11–44.
73. Толочко А. П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. К.: Наук. думка, 1992. 224 с.
74. Толочко П. П. Киев и Киевская земля в период феодальной раздробленности XII–XIII вв. К.: Наук. думка, 1980. 224 с.
75. Толочко П. П. Від Русі до України: Вибрані науково-популярні, критичні та публіцистичні праці. К.: Абрис, 1997. 400 с.
76. Томашівський С. Українська історія. Т. 1: Старинні і середні віки. Кн. 3–4. *Великий неспокій: друга половина XII–XIII ст.* / упорядк. і передм. В. М. Рички. 2-ге вид. К.: Україна, 1993. С. 301–347.
77. Феннел Дж. Кризис средневековой Руси. 1200–1304 / пер. с англ. В. В. Голубчикова. М.: Прогресс, 1989. 291 с.
78. Харди Ї. Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма: студија о државно-правном положају Галичке и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. године: монографије. Нови Сад: МБМ плас, 2002. 239 с.
79. Чабан А. Ю. Середнє Подніпров'я в історії України з найдавніших часів до XVII ст.: геополітичний аспект: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Ін-т історії України НАН України. К., 1996. 424 с.
80. Чорновус В. Про східні кордони Галицького князівства у XII–XIII ст. *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції*: матеріали Міжнародної наук. конф. (м. Галич, 19–21 серпня 1993 р.). Львів, 1993. С. 35–36.
81. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Рим; Нью-Йорк: Укр. Католицький ун-т, 1965. Т. 1: До року 1353. 816 с.
82. Чугуй Т. О. Коронація Данила Романовича: дискусійні питання історіографії. *Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. 2017. Сер. Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. Вип. 25. С. 6–17.
83. Чукаева В. А. Русские княжества и Золотая Орда: 1243–1350. Днепропетровск: Наука и образование, 1998. 176 с.
84. Шеломенцев-Терський С. В. Військова інфраструктура Волинського князівства у XI–XIV ст.: дис. ... д-ра іст. наук: 20.02.22 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2011. 549 с.
85. Щавелева Н. И. К истории второго нашествия монголо-татар на Польшу. *Восточная Европа в древности и средневековье*: сб. ст. / отв. ред. Л. В. Черепнин. М.: Наука, 1978. С. 307–314.
86. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-ге вид., перероблене та розширене. К.: Критика, 2005. 584 с.
87. Яценюк Г. Від підданства до війни: взаємини князя Данила Романовича з золотоординськими ханами у 1246–1260 рр. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. Lublin, 2014. Rok 12. Zesz. 6. S. 63–78.
88. Avenarius A. Tatári ako problém byzantskej politiky a diplomacie. *Historický časopis, ročník*. 1984. № (6) 32. S. 856–857.
89. Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela halickiego w latach 1217–1264. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. 251 s.
90. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae: in 2 t. / ed. R. Marsina. – Bratislavae: Sumptibus consilii sationalis Bratislaviensis capitalis reipublicae Socialisticae Slovaciae, 1987. T. 2. 672 s.

91. Dąbrowski D. Daniel Romanowicz. Król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia Polityczna. Kraków: Avalon, 2012. 538 s.
92. Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. Kraków: Avalon, 2016. T. 4. 412 s.
93. Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264. *Prace Komisji wschodnioeuropejskiej PAU* / pod red. A. A. Zięby. Kraków: PAU, 2011. T. 12. 362 s.

References

1. Aleksandrov D. N. Feodalnaya razdrobennost Rusi [Feudal fragmentation of Rus'] (in Russian). Moscow: Ekslibris-Press, 2001. 479 s.
2. Aleksandrovych V. S., Voitovych L. V. Korol Danylo Romanovych [The King Danylo Romanovich] (in Ukrainian). Bila Tserkva: Vyd. Pshonkivskiyi O. V., 2013. 240 s.
3. Andrusiak M. Istoriiia Ukrainy [History of Ukraine] (in Ukrainian). Praha: Ukr. vyd-vo «Proboiem», 1941. Kn. 1: Kniazha doba. 176 s.
4. Bazhenov O. L. Davnoruske Ponyzzia seredyny XII – seredyny XIII st.: sotsialno-ekonomichnyi, viiskovo-politychnyi i kulturno-dukhovnyi aspekty: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Kamianets-Podilskiyi derzhavnyi universytet [The ancient Rus' Lowerlands of the middle of the XII – the middle of the XIII centuries: socio-economic, military-political and cultural-spiritual aspects: Diss. ... Cand. hist. sciences: 07.00.01 / Kamianets-Podilskiyi State University] (in Ukrainian). Kamianets-Podilskiyi, 2004. 213 s.
5. Bilynskiy V. Ukraina-Rus': istorychne doslidzhennia: u 3 kn. [Ukraine-Rus': a historical study: in 3 vols.] (in Ukrainian). Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2017. Kn. 1. 384 s.
6. Bilynskiy V. Ukraina-Rus': istorychne doslidzhennia: u 3 kn. [Ukraine-Rus': a historical study: in 3 vols.] (in Ukrainian). Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2015. Kn. 2. 376 s.
7. Bodrukhnyn V. M., Chukaieva V. O., Popov V. B., Vietrov V. S., Manko V. O. Pizni kochovyky Skhidnoievropeiskoho stepu [Late nomads of the Eastern European steppe] (in Ukrainian). Luhansk: Skhidnoukr. nats. un-t im. V. Dalia, 2002. 185 s.
8. Bodrukhnyn V. M. Kniazivska vlada i problemy derzhavotvorennia v Ukraini: udilnyi period (XII–XIV st.): dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01 / Donetskyi natsionalnyi universytet [The princely power and problems of state formation in Ukraine: specific period (XII–XIV centuries): Diss. ... Dr. hist. sciences: 07.00.01 / Donetsk National University] (in Ukrainian). Donetsk, 2005. 419 s.
9. Vernadskiy G. V. Mongoly i Rus [Mongols and Rus'] (in Russian). Tver: Lean, Moscow: Agraf, 2000. 480 s.
10. Vynokur I., Horishnyi P. Bakota: stolytsia davnoruskoho Ponyzzia [Bakota: the capital of the ancient Rus' Lowerlands] (in Ukrainian). Kamianets-Podilskiyi: Tsentri Podillieznavstva, 1994. 362 s.
11. Voznyi I., Fedoruk A. Tatarski zakhysni oblady i sporiadzhennia u kinnoti kniazia Danyla Romanovycha v seredyni XIII st. [Tatar protective armor and equipment in the cavalry of Prince Danylo Romanovich in the middle of the XIII century] (in Ukrainian). *Galych i Galytska zemlia: materialy nauk.-praktychnoi konf. (m. Galych, 25 zhovtnia 2018 r.)* / redkol.: V. Kostyshyn ta in. Ivano-Frankivsk: Misto-NV, 2018. S. 38–48.
12. Voinar M. M. Korona Danyla v pravno-politychnii strukturi Skhodu (Vizantii) [Crown of Danylo in the legal and political structure of the East (Byzantium)] (in Ukrainian). *Analecta ordinis S. Basilii Magni. Romae*, 1954. Vol. 2(8). Fasc. 1–2. P. 105–118.
13. Voitovych L. V. Nashchadky Chynhiz-khana: vstup do henealohii Chynhizidiv-Dzhuchydiv [Descendants of Genghis Khan: Introduction to the Genealogy of Genghisid-Juchids] (in Ukrainian). Lviv: LNU im. I. Franka, 2004. 248 s.
14. Voitovych L. V. Galytsko-Volynski etyudy [The Galicia-Volyn sketches] (in Ukrainian). Bila Tserkva: Vyd. Pshonkivskiyi O. V., 2011. 480 s.

15. Voitovych L. V. Galych u politychnomu zhytti Yevropy XI–XIV stolit [Galich in the political life of Europe of the XI–XIV centuries] (in Ukrainian). Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2015. 478 s.
16. Voitovych L. Vidnosyny Galytsko-Volynskoho kniazivstva z monholamy. Pershyi etap (1223–1245) [Relations of the Galicia-Volyn principality with the Mongols. The first stage (1223–1245)] (in Ukrainian). *Colloquia Russica*. Ivano-Frankivsk; Krakiv, 2017. Ser. 2. Ch. 3. S. 79–102.
17. Voloshchuk M. Detsentralizatsiia Rusi. Rus' «*pislia Rusi*». Mizh koronoiu i bulavoju: ukrainski zemli vid korolivstva Rusi do Viiska Zaporozkoho [Decentralization of Rus'. Rus' "after Rus". Between the Crown and the Mace: Ukrainian Lands from the Kingdom of Rus' to the Zaporozhian Troops] (in Ukrainian). Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 2016. S. 60–111.
18. Golyk R. Korol – (ne)chudotvorets: obraz Danyla Romanovycha u systemi litopysnykh stereotypiv [King is a (not) miracle worker: the image of Danylo Romanovich in the system of chronicle stereotypes] (in Ukrainian). *Kniazha doba: istoriia i kultura*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2007. Vyp. 1. S. 186–198.
19. Golovko O. B. Derzhava Romanovychiv ta Zolota Orda [State of Romanovich and the Golden Horde] (in Ukrainian). *Ukr. ist. zhurnal*. 2004. № 6. S. 3–16.
20. Golovko O. B. Korona Danyla Galytskoho: Volyn i Galychyna v derzhavno-politychnomu rozvytku Tsentralno-Skhidnoi Yevropy rannoho ta klasychnoho serednovichchia [The Crown of Danylo Galytskyi: Volyn and Galicia in the state and political development of Central and Eastern Europe in the Early and Classical Middle ages] (in Ukrainian). Kyiv: Stylos, 2006. 575 s.
21. Golovko O. B. Kniiaz Mstyslav Mstyslavych «Udatnyi» i yoho doba [The Prince Mstislav Mstislavich "Udatnyi" and his day] (in Ukrainian). Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 2017. 272 s.
22. Golovchenko V., Matviienko V. Dyplomatychna istoriia Ukrainy: pidruchnyk [Diplomatic History of Ukraine: a textbook] (in Ukrainian). Kyiv: Nika-Tsentr, 2018. 420 s.
23. Gorskiy A. A. Russkie zemli v XIII–XIV vekakh: puti politicheskogo razvitiya [Rus' Lands in the XIII–XIV centuries: the paths of political development] (in Russian). Moscow: In-t rossiyskoy istorii RAN, 1996. 128 s.
24. Grekov B. D., Yakubovskiy A. Yu. Zolotaya Orda i ee padenie [The Golden Horde and its fall] (in Russian). Leningrad: Sotsekgiz, 1937. 204 s.
25. Grytsak P. Galytsko-Volynska derzhava [The Galicia-Volyn State] (in Ukrainian). New York: NTSh; Obnova, 1958. 176 s.
26. Grushevskiy M. S. Istoriiia Ukrainy-Rusy: u 11 t., 12 kn. [History of Ukraine-Rus': in 11 vols., 12 books] (in Ukrainian). Kyiv: Nauk. dumka, 1993. T. 3. 588 s.
27. Gumilev L. N. Drevnyaya Rus' i Velikaya step [The ancient Rus' and the Great Steppe] (in Russian). Moscow: AST: Khranitel, 2008. 839 s.
28. Dashkevich N. P. Knyazhenie Daniila Galitskogo, po russkim i inostrannym izvestiyam [The reign of Daniil Galitskyi, according to Russian and foreign news] (in Russian). Kiev: Univ. tip., 1873. 158 s.
29. Yegorov V. L. Istoricheskaya geografiya Zolotoy Ordy v XIII–XIV vv. [The historical geography of the Golden Horde in the 13th – 14th centuries] (in Russian). Moscow: Nauka, 1985. 246 s.
30. Ielnykov M. V. Zolotoordynski chasy na ukrainskykh zemliakh [The Golden Horde times in the Ukrainian Lands] (in Ukrainian). Kyiv: Nash chas, 2008. 192 s.
31. Zhdan M. Do pytannia pro zalezhnist Galytsko-Volynskoi Rusy vid Zolotoi Ordy [On the question of the dependence of Galicia-Volyn Rus' on the Golden Horde] (in Ukrainian). Munich; New York: Reprintne vyd., 1968. Ser. Istorychni studii. Ch. 8. 37 s.
32. Zubritskiy D. I. Istoriiya drevnego Galichsko-Russkogo knyazhestva: v 3 ch. [The history of the ancient Galich-Russian Principality: in 3 parts (in Russian). Lvov: Tip. Stavropig. in-ta, 1852–1855. Ch. 3. 314 s.
33. Ivakin H. Yu. Istorychni rozvytok Kyieva XIII – seredyny XIV st. [Historical development of Kyiv in the 13th – the middle of the 14th century] (in Ukrainian). Kyiv: In-t arkhelohii NAN Ukrainy, 1996. 271 s.
34. Idzo V. Ukrainska derzhava v IX–XIV stolittiakh [The Ukrainian State in the IX–XIV centuries] (in Ukrainian). Ivano-Frankivsk: Simyk, 2017. 756 s.

35. Kargalov V. V. Vneshnepoliticheskie faktory razvitiya feodalnoy Rusi. Feodalnaya Rus i kochevniki [Foreign policy factors of the development of feudal Rus'. Feudal Rus' and nomads] (in Russian). Moscow: Vysshaya shkola, 1967. 266 s.
36. Kiiko V. I. Viiskova sprava u Galytskomu ta Volynskom kniazivstvakh, XI–XIV st.: dys. ... kand. ist. nauk: 20.02.22 / Nats. un-t «Lvivska politehnika» [Military affairs in the Galich and Volyn principalities, XI–XIV centuries: Diss. ... Cand. hist. sciences: 20.02.22 / Nat. Lviv Polytechnic University] (in Ukrainian). Lviv, 2009. 227 s.
37. Klyuchevskiy V. O. Sochineniya: v 9 t. [Works: in 9 vols.] (in Russian). Moscow: Mysl, 1987–1990. T. 1. Ch. 1. 430 s.
38. Kovalenko V. Politychne stanovyshe Pivdenoruskykh zemel v XII–XIII st. [The political situation of the South Rus' Lands in the XII–XIII centuries] (in Ukrainian). *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi (z naidavnishykh chasiv do XVIII st.)*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2002. S. 77–101.
39. Kostomarov M. Istoriiia Ukrainy v zhyttiepysakh vyznachnykh ii diiachiv / Per. O. Barvinskoho [History of Ukraine in the biographies of prominent figures / transl. O. Barvinsky] (in Ukrainian). Lviv: NTSh, 1918. 493 s.
40. Kotliar M. F. Danylo Galytskyi [Danylo Galitskyi] (in Ukrainian). Kyiv: Nauk. dumka, 1979. 185 s.
41. Kotliar M. F. Galytsko-Volynska Rus. *Ukraina kriz viky: u 15 t.* [The Galicia-Volyn Rus'. *Ukraine through the ages: in 15 vols.*] (in Ukrainian). Kyiv: Alternatyvy, 1998. T. 5. 336 s.
42. Kotliar M. F. Danylo Galytskyi: biohrafichnyi narys [Danylo Galitskyi: biographical sketch] (in Ukrainian). Kyiv: Alternatyvy, 2002. 328 s.
43. Kotliar M. F. Istoriiia dyplomatii Pivdenno-Zakhidnoi Rusi [History of diplomacy of Southwestern Rus'] (in Ukrainian). Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2002. 247 s.
44. Kotliar M. F. Voienne mystetstvo Davnoi Rusi [The martial art of Ancient Rus'] (in Ukrainian). Kyiv: Nash chas, 2011. 280 s.
45. Kraliuk P. M. Pivtory tysiachi rokiv razom. Spilna istoriiia ukrainsiv i tiurkskykh narodiv [A half thousand years together. A common history of Ukrainians and Turkic peoples] (in Ukrainian). Kharkiv: Folio, 2018. 282 s.
46. Krypiakevych I. P. Galytsko-Volynske kniazivstvo: 2-he vyd. zi zminamy i dopovnenniamy [The Galicia-Volyn principality: 2-nd ed. with changes and additions] (in Ukrainian). Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 1999. 220 s.
47. Kulchytskyi V., Tyshchuk B., Boiko I. Galytsko-Volynska derzhava (1999–1349): monohrafiia [The Galicia-Volyn State (1999–1349): monograph] (in Ukrainian). Lviv: Biblos, 2006. 280 s.
48. Levkovych I. Narys istorii Volynskoi zemli (do 1914 roku) [Essay on the history of Volyn Land (until 1914)] (in Ukrainian). Winnipeg: Volynskiy vydavn. fond, 1953. 110 s.
49. Lederer E. Vengersko-russkie otnosheniya i tataro-mongolskoe nashestvie [Hungarian-Rus' relations and the Tatar-Mongol invasion] (in Russian). *Mezhdunarodnye otnosheniya Rossii do XVII v.* Moscow, 1961. S. 181–202.
50. Litopys ruskyi: za Ipatskym spyskom / per. z davnoruskoi L. Ye. Makhnovets; vidp. red. O. V. Myshanych [Chronicle of Rus': according to the Ipatsky list / trans. from Old Russian L. E. Makhnovets; resp. ed. O. V. Mishanich] (in Ukrainian). Kyiv: Dnipro, 1989. 591 s.
51. Mayorov A. V. Mongolskoe zavoevanie Volyni i Galichiny: spornye i nereshennye voprosy [The Mongol conquest of Volyn and Galicia: controversial and unresolved issues] (in Russian). *Rusin*. 2015. № 1(39). S. 11–24.
52. Maksimovich M. A. O mnimom zapustenii Ukrainy v nashestvie Batyevo i naselenie ee novoprishlym naselenim. *Sobranie sochineniy*. [About the alleged desolation of Ukraine during the invasion of Batu and the population of its newcomers. *Collected works*] (in Russian). Kiev: Tip. M. P. Fritsa, 1876. T. 1. 847 s.
53. Minosian A. S. Stanovlennia ukrainskoi derzhavnosti u IX – na pochatku XX stolittia: istoriohrafiiia problemy: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01; 07.00.06 / Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. G. S. Skovorody [The formation of Ukrainian Statehood in the IX – early XX century:

- historiography of the problem: Diss. ... Cand. hist. sciences: 07.00.01; 07.00.06 / G. S. Skovoroda [Kharkiv National Pedagogical University] (in Ukrainian). Kharkiv, 1996. 188 s.
54. Motsia O. «Rus'», «Mala Rus'», «Ukraina» v pislia monhol'ski ta kozatski chasy [Rus', Mala Rus', and Ukraine in the aftermath of the Mongol and Cossack times] (in Ukrainian). Kyiv: Nauk. dumka, 2009. 320 s.
55. Nasonov A. N. Mongoly i Rus' [The Mongols and Rus'] (in Russian). Moscow: In-t istorii AN SSSR, 1940. 178 s.
56. Pavlenko S. Kniaz Mykhailo Chernihivskiy ta yoho vyklyk Ordi [The Prince Michael of Chernihiv and his challenge to the Horde] (in Ukrainian). Chernihiv: B. v., 1996. 79 s.
57. Pavliashyk A. Danylo Galytskyi i Zolota Orda, abo dva podvyhy Sviatoho Oleksandra Nevskoho [Danylo Galytskyi and the Golden Horde, or two feats of St. Alexander Nevsky] (in Ukrainian). *Korol Danylo Romanovych i yoho mistse v ukrainskii istorii*. Lviv: VMS, 2003. S. 150–159.
58. Pashuto V. T. Ocherki po istorii Galitsko-Volynskoy Rusi [Essays on the history of Galicia-Volyn Rus'] (in Russian). Moscow: Izd-vo AN SSSR, 1950. 330 s.
59. Pashuto V. T. Geroycheskaya borba russkogo naroda za nezavisimost (XIII vek) [The heroic struggle of the Rus' people for independence (XIII century)] (in Russian). Moscow: Gospolitizdat, 1956. 280 s.
60. Pashuto V. T. Vneshnyaya politika Drevney Rusi [Foreign policy of Ancient Rus'] (in Russian). Moscow: Nauka, 1968. 474 s.
61. Plokhii S. Brama Yevropy: istoriia Ukrainy vid skifskikh voien do nezalezhnosti / per. z anh. R. Klochka [Gate of Europe: the history of Ukraine from the Scythian wars to independence / transl. from English. R. Klochko] (in Ukrainian). Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 2016. 496 s.
62. Pogodin M. Issledovaniya, zamechaniya i lektsii o russkoy istorii [Research, remarks and lectures on Russian history] (in Russian). Moscow: V tipogr. L. Stepanovoy, 1856. T. 7. 492 s.
63. Polnoe sobranie russkikh letopisey (PSRL) [The complete collection of Russian chronicles (PSRL)] (in Russian). Moscow; Leningrad: In-t istorii AN SSSR, 1949. T. 25: Moskovskiy letopisnyy svod kontsa XV v. [Moscow annalistic vault of the late XV century] (in Russian). 464 s.
64. Polonska-Vasylenko N. D. Istoriiia Ukrainy: u 2 t. 3-tie vyd. [History of Ukraine: in 2 vols. 3-rd ed.] (in Ukrainian). Kyiv: Lybid, 1995. T. 1. 588 s.
65. Rechkalov A. P. Kto ty, Rus': pervye vremena i pervykh knyazey vspominaya ... 2-e izd. [Who are you, Rus': the first times and the first princes remembering ... 2-nd ed.] (in Russian). Kiev: Kniga, 2008. 304 s.
66. Rechkalov A. P. Rus': put k Ukraine. Ukrainskie zemli v sostave Polshi i Litvy [Rus': the path to Ukraine. Ukrainian Lands as part of Poland and Lithuania] (in Russian). Kiev: Kniga, 2014. Kn. 1. 568 s.
67. Rychka V. M. Tserkva v sotsialno-politychnii strukturi Kyivskoi Rusi: istoryko-relihiieznaveche doslidzhennia: dys. ... d-ra ist. nauk: 09.00.11 / In-t filosofii NAN Ukrainy [Church in the socio-political structure of Kievan Rus': historical-religious study: Diss. ... Dr. hist. sciences: 09.00.11 / Institute of Philosophy of NAS of Ukraine] (in Ukrainian). Kyiv, 1997. 378 s.
68. Svetlov A. Ye. Viiskova orhanizatsiia ta voienne mystetstvo polovtsiv XI–XIII st.: dys. ... kand. ist. nauk: 20.02.22 / Nauk.-dosl. tsentr humanitarnykh problem ZSU Tsentralnoho NDI ZSU [Military organization and martial arts of the Polovtsians of the XI–XIII centuries: Diss. ... Cand. hist. sciences: 20.02.22 / Research Assist. Center for humanitarian problems of the ZSU of the Central Research Institute of the ZSU]. Kyiv, 2004. 315 s.
69. Solovev S. M. Istoriiia Rossii s drevneyshikh vremen. *Sochineniya*: v 18 kn. [The history of Russia since ancient times. *Works*: in 18 kn.] (in Russian). Moscow: Mysl, 1988. Kn. 2. T. 3–4. 765 s.
70. Stavyskyi V. Kniaz Danylo Romanovych na kyivskomu stoli [The Prince Danylo Romanovich at the Kyiv thrones] (in Ukrainian). *Galytsko-Volynska derzhava: peredumovy vynyknennia, istoriia, kultura, tradytsii*: materialy Mizhnarodnoi nauk. konf. (m. Galych, 19–21 serpnia 1993 r.). Lviv, 1993. S. 99–100.
71. Stasiv M. Korona Danyla i tatory [Crown of Danylo and the Tatars] (in Ukrainian). *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. Romae, 1954. Vol. 2(8). Fasc. 1–2. P. 137–153.

72. Sulyak S. Syn samoderzhtsa vseya Rusi [Son of the autocrat of all Rus'] (in Russian). *Rusin*. 2005. № 2. S. 11–44.
73. Tolochko A. P. Knyaz v Drevney Rusi: vlast, sobstvennost, ideologiya [The Prince in Ancient Rus': power, property, ideology] (in Russian). Kiev: Nauk. dumka, 1992. 224 s.
74. Tolochko P. P. Kiev i Kievskaya zemlya v period feodalnoy razdroblennosti XII–XIII vv. [Kiev and Kiev Land during the feudal fragmentation of the XII–XIII centuries] (in Russian). Kiev: Nauk. dumka, 1980. 224 s.
75. Tolochko P. P. Vid Rusi do Ukrainy: Vybrani naukovy-populiarni, krytychni ta publitsystychni pratsi [From Rus' to Ukraine: selected popular science, critical and nonfiction works] (in Ukrainian). Kyiv: Abrys, 1997. 400 s.
76. Tomashivskiy S. Ukrainska istoriia. T. 1: Starynni i seredni viky. Kn. 3–4 [Ukrainian History. Volume 1: Old and Middle Ages. Book. 3–4] (in Ukrainian). *Velykyi nespokii: druha polovyna XII–XIII st. / uporiadk. i peredm. V. M. Rychky*. 2-he vyd. Kyiv: Ukraina, 1993. S. 301–347.
77. Fennel Dzh. Krizis srednevekovoy Rusi. 1200–1304 / per. s angl. V. V. Golubchikova [The crisis of medieval Rus'. 1200–1304 / transl. from English V.V. Golubchikov] (in Russian). Moscow: Progress, 1989. 291 s.
78. Hardi Đ. Naslednici Kijeva između kraljevske krune i tatarskog jarma: studija o državno-pravnom položaju Galičke i Galičko-Volinske kneževine do 1264. godine: monografije [The successors of Kiev between the crown and the Tartar yoke: a study on state-legal position Galician and Galician-Volyn principality to the year 1264: a monograph] (in Serbian). Novi Sad: MBM plas, 2002. 239 s.
79. Chaban A. Yu. Serednie Podniprovia v istorii Ukrainy z naidavnishykh chasiv do XVII st.: heopolitychnyi aspekt: dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01 / In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy [Middle Dnieper region in the history of Ukraine from ancient times to the 17th century: geopolitical aspect: Diss. ... Dr. hist. sciences: 07.00.01 / Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine] (in Ukrainian). Kyiv, 1996. 424 s.
80. Chornovus V. Pro skhidni kordony Galytskoho kniazivstva u XII–XIII st. [On the Eastern borders of the Galich Principality in the XII–XIII centuries] (in Ukrainian). *Galytsko-Volynska derzhava: peredumovy vynyknennia, istoriia, kultura, tradytsii: materialy Mizhnarodnoi nauk. konf. (m. Galych, 19–21 serpnia 1993 r.)*. Lviv, 1993. S. 35–36.
81. Chubatyi M. Istoriia khrystianstva na Rusy-Ukraini [History of Christianity in Rus'-Ukraine] (in Ukrainian). Rome; New York: Ukr. Katolytskyi un-t, 1965. T. 1: Do roku 1353. 816 s.
82. Chuhui T. O. Koronatsiia Danyla Romanovycha: dyskusiini pytannia istoriohrafii [Coronation of Danylo Romanovich: discussion questions of historiography] (in Ukrainian). V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin. Series History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences. Kharkiv, 2017. Issue 25. S. 6–17.
83. Chukaeva V. A. Russkie knyazhestva i Zolotaya Orda: 1243–1350 [Rus' Principalities and the Golden Horde: 1243–1350] (in Russian). Dnepropetrovsk: Nauka i obrazovanie, 1998. 176 s.
84. Shelomentsev-Terskyi S. V. Viiskova infrastruktura Volynskoho kniazivstva u XI–XIV st.: dys. ... d-ra ist. nauk: 20.02.22 / Nats. un-t «Lvivska politekhnika» [Military infrastructure of the Volyn principality in the XI–XIV centuries: Diss. ... Dr. hist. sciences: 20.02.22 / Nat. Lviv Polytechnic University] (in Ukrainian). Lviv, 2011. 549 s.
85. Shchhaveleva N. I. K istorii vtorogo nashestviya mongolo-tatar na Polshu [On the history of the second invasion of the Mongol-Tatars on Poland] (in Russian). *Vostochnaya Yevropa v drevnosti i srednevekovye: sb. st. / otv. red. L. V. Cherepnin*. Moscow: Nauka, 1978. S. 307–314.
86. Iakovenko N. Narys istorii serednovichnoi ta rannomodernoï Ukrainy. 2-he vyd., pereroblene ta rozshyrene [Essay on the history of medieval and early modern Ukraine. 2-nd ed., revised and expanded] (in Ukrainian). Kyiv: Krytyka, 2005. 584 s.
87. Iatseniuk G. Vid piddanstva do viiny: vzaiemyny kniazia Danyla Romanovycha z zolotoordynskymy khanamy u 1246–1260 rr. [From Nationality to War: relations between Prince Danylo Romanovich and the Golden Horde Khans in 1246–1260] (in Ukrainian). *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. Lublin, 2014. Rok 12. Zesz. 6. S. 63–78.